Volume - 6 (2025)
Special Issue - 1 (March)
RESEARCH HUB
International Peer-Reviewed Multidisciplinary E-Journal
ISSN 2582-9173
Website : www.researchhub.org.in/research-hub !! Email : researchhubjournal@gmail.com

गांधींचे स्त्रियांबद्दलचे विचार

डॉ. अनुराधा एम. खाडे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
स्व. निर्धन पाटील वाघाये कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय लाखनी, भंडारा

प्रस्तावना :

राष्ट्रपिता मोहनदास करमचंद गांधी यांनी भारतीय जीवनशैली, भारतीय संस्कृती, भारतीय परंपरा आणि राष्ट्रीय चळवळीत महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे. रामराज्याच्या आधारे त्यांनी भारतीय समाजाची कल्पना केली आहे. न्याय, समता आणि समृद्धी हा भारतीय समाजाचा वारसा असेल असा समाज निर्माण करण्याचे स्वप्न त्यांनी पाहिले. गांधीजींच्या मते, स्त्रियांना त्यांच्या हक्कांची आणि कर्तव्यांची माहिती असल्याशिवाय भारतात न्याय, समता आणि शांतता प्रस्थापित होऊ शकत नाही. महात्मा गांधी यांचे तरुण महिला आणि त्यांच्या निराधार स्थितीत महत्त्वाचे योगदान आहे. महिलांच्या जीवनाशी निगडीत प्रश्न मांडणारे ते पहिले व्यक्ती नव्हते. तर त्यांच्या आधी अनेक समाजसुधारकांनी समाजातील गरिबांची स्थिती सुधारण्यासाठी प्रयत्न केले आहेत. भारतीय राजकारणात गांधींच्या रूपाने स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन सुरू झाला.

भारतातील महिलां आज त्या ज्या स्थितीत आहेत त्या स्थितीत आणण्यात महात्मा गांधी यांनी अतुलनीय भूमिका बजावली आहे, हे फार कमी लोकांना माहीत असेल. न्यायमूर्ती रानडे म्हणाले होते की, “आपण आपल्या संपूर्ण आयुष्यात महिलांसाठी जेवढे कार्य करू शकतो, तेवढे कार्य गांधीजी एका दिवसात पूर्ण करतात" हेच त्यांचे सर्वात मोठे योगदान आहे. अजूनही महात्मा गांधींनी पाहिलेले स्वप्नातील भारताचे स्थान साध्य झालेले नाही. आजही स्त्रिया बलात्कार, हिंसाचार, सामाजिक भेदभाव आणि कौटुंबिक अत्याचारासारख्या अत्याचारांना बळी पडतात.

शिक्षणाच्या माध्यमातून स्त्रीमुक्तीवर गांधीजींचा प्रचंड विश्वास होता. भारतीय समाजातील लिंगभेदामुळे महिला मागासलेल्या राहिल्या आहेत. आजही ही परिस्थिती कायम आहे. या सामाजिक विषमतेमुळे महात्मा गांधींना मोठा त्रास झाला. विवाहपद्धती, हुंडापद्धती, लिंगभेद, शिक्षणाचा अभाव यामुळे महिलांचे जीवन नेहमीच विस्कळीत झाले आहे. स्वातंत्र्यापूर्वीच्या काळात स्त्री ही केवळ एक वस्तू होती. जी महात्मा गांधीजींनी नुसतीच पाहिली नाही तर जवळून अनुभवली. गांधीजींच्या स्त्रियांबद्दलच्या सकारात्मक दृष्टिकोनाचा एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे त्यांना स्त्रिया पुरुषांपेक्षा जास्त सहनशील वाटल्या.

मा. गांधींची विचारसरणी सामाजाच्या खूप पुढे होती. येणाऱ्या काळाची चिन्हे त्यांना माहीत होती. विसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात जेव्हा मा. गांधीजी भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी झगडत होते, तेव्हा ते स्वतंत्र भारता बद्दल गंभीर होते. गांधीजींनी स्त्रियांना स्वत:चा दर्जा प्राप्त करण्यासाठी स्वत:ला शक्ती, आत्मविश्वास आणि स्वावलंबन देण्यास सांगितले होते. त्यासाठी पालकांनी भारतीय महिलांचे चैतन्य जागृत केले. ही शक्ती जागृत

करण्यासाठी अथक प्रयत्न केले.

भारतातील स्त्री धर्माच्या चौकटीत बद्ध होती. रूढी परंपरांनी बांधली गेली होती गांधीयुगातच स्त्री ही चौकट मोडून बाहेर पडली. बाहेरचा मोफत श्वास ती घेवू लागली आणि विशेष म्हणजे गांधीजींच्या प्रभावामुळे सर्व थरातील स्त्रियांना स्वतंत्र अस्तित्व प्राप्त झाले. शिक्षित, अशिक्षित, दलित सवर्ण, शहरी, ग्रामीण, श्रीमंत, गरीब सर्वत्र स्त्रियांनी स्वातंत्र्य चळवळीत आणि रचनात्मक कार्यात आपले योगदान दिले. हा परिणाम होता गांधी विचाराचा त्यांच्या शिकवणुकीचा, आपल्या आश्रमातून त्यांनी स्त्री पुरूष समतेचा आदर्श ठेवला समाजातील सर्व स्तरांना त्या लढयात सामील करून घेण्याचा मनःपूर्वक प्रयत्न केला. अर्थातयुवक आणि स्त्रीया हे समाजघटक गांधीजींच्या आंदोलनापूर्वी कधीही राष्ट्रीय जीवनात सक्रिय नव्हते त्यांना सक्रिय करण्याचे महत्वाचे कार्य गांधीजींनी केले. असे करीत असताना गांधीजींना स्त्रिविषयक पारंपारिक दृष्टिकोन चांगलाच ज्ञात होता.

स्त्रीयांना दुय्यम लेखणे त्याची त्यांना जाणीव होती शिवाय स्त्रियांच्या कार्यक्षमतेबाबत भारतीय समाजात जो संशय होता. तोही त्यांना चांगलाच ज्ञात होता म. गांधी यांनी स्त्रिशक्तीचे महत्व ओळखून स्त्रियांना राजकारणामध्ये व समाजकारणामध्ये आणण्यासाठी स्वातंत्र्यपूर्वकाळात स्त्रियांना आपल्या स्वातंत्र्य लढयामध्ये समाविष्ट केले होते. "दक्षिण आफ्रिकेतील सुप्रिम कोर्टाने विवाह हा ख्रिश्चन नियमाने करावा आणि तो सर्व धर्मियांना बंधनकारक राहील असा निर्णय दिला. परंतु गांधीजींच्या पुढाकाराने द. आफ्रिकेतील भारतीय स्त्रियांनी याविरूद्ध आंदोलन सुरू केले होते व सत्याग्रह चळवळीला प्रारंभ केला." म्हणजेच म. गांधी यांनी महिलांच्या बाबतीत सकारात्मक असल्यामुळे त्यांनी सुप्रिम कोर्टाच्या निर्णयाविरूद्ध सत्याग्रह सुरू केला भारतात आल्यानंतर म. गांधीनी भारतीय राष्ट्रीय चळवळीमध्ये महिलांना सामील केले.

शिक्षणाचे महत्त्व :

म. गांधीजींनी शिक्षणाचा अभाव हे स्त्रियांच्या दुर्दशेचे प्रमुख कारण मानले. "जर तुम्ही एका व्यक्तीला शिक्षित केले तर एक व्यक्ती शिक्षित होईल. पण स्त्रीला शिक्षित केले तर संपूर्ण कुटुंब शिक्षित होईल.” गांधीजींनी स्त्रीशिक्षणाच्या कामाकडे अधिक वैयक्तिक लक्ष दिले. जोपर्यंत स्त्री ज्ञानप्राप्तीच्या दारापर्यंत पोहोचत नाही तोपर्यंत तिचे जीवन सुधारणे शक्य होणार नाही. गांधीजींच्या मते, शिक्षण असे असले पाहिजे की ज्यामुळे मुले आणि मुली स्वतःसाठी अधिक जबाबदार बनतील आणि एकमेकांबद्दल अधिक आदराची भावना निर्माण करू शकतील.

कुटुंब आणि समाज घडवण्यात महिलांचा मोठा वाटा आहे हे नाकारता येणार नाही, पण त्यांना स्वतःच्या कुटुंबातच महत्त्व नाही. स्त्रीला फक्त घरातील कामे करण्याचा अधिकार आहे. यामुळेच कुटुंब आणि समाजासाठी आपले संपूर्ण आयुष्य समर्पित करणाऱ्या स्त्रीचा दर्जा दुय्यम दर्जाचा राहिला आहे. आजच्या आधुनिक युगात महिलांचे जीवन परावलंबी झाले आहे. या कारणास्तव म. गांधीनी स्वातंत्र्यापूर्वी महिलांना आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी होण्यासाठी प्रोत्साहन दिले. त्यासाठी गांधीनी चरख्याचा वापर माध्यम म्हणून केला. चरखा प्रत्येक घरापर्यंत पोहोचावा आणि मोठ्या संख्येने महिलांनी सूत सूत कातून स्वावलंबी जीवन जगावे अशी त्यांची इच्छा

होती. ज्याचे प्रशिक्षण त्यांनी दिले. आजही हा चरखा महिलांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी उपयुक्त आहे. मध्य प्रदेशातील मुरैना येथे 500 कुटुंबातील गरीब महिला या चरख्यावर आपले जीवन जगत आहेत.

स्वसंरक्षणाचा धडा :

महात्मा गांधींनी महिलांना नेहमीच उच्च दर्जा दिला. आपल्या सहकाऱ्यांनी आणि देशवासीयांनी महिलांचा आदर करावा आणि त्यांचे महत्त्व मान्य करावे अशी त्यांची अपेक्षा होती. स्वातंत्र्यापूर्वीही महिलांचे शोषण आणि अत्याचाराच्या घटना घडल्या ज्या आजही कायम आहेत. स्त्रियांना स्वतःचा बचाव कसा करायचा हे जाणून घेण्याच्या मुद्द्यावर, गांधीजींनीच म्हटले होते की, "जर एखाद्या महिलेशी गैरवर्तनाची घटना घडली तर हिंसा किंवा अहिंसेचा विचार करू नका."

गांधीजींच्या मते स्त्री ही अहिंसेची मुर्ती असते. अहिंसेचा अर्थ अमर्याद प्रेम असा होतो अमर्याद प्रेमाचा अर्थ कष्ट सहन करण्याची वृत्ती गांधीजी स्त्रीयांकडे त्याग व सेवाभावाची जिवंत प्रतिमा म्हणून बघत असे. निस्वार्थ सेवाभावाचा जो गुण स्त्री वर्गाला निसर्गतः प्राप्त झाला आहे त्यात पुरूष कधीच स्त्रीची बरोबरी करू शकणार नाही स्त्रीला अबला म्हणणे म्हणजे स्त्रीचा अपमान आहे. कारण ती संयम, धैर्य व करूणेमध्ये पुरूषापेक्षा श्रेष्ठ आहे. स्त्री शिवाय पुरूषाचे अस्तित्व अशक्य आहे. जर अहिंसा आपल्या जीवनाचे सुत्र असेल तर जगाचे भवितव्य स्त्रीच्या हाती आहे. स्त्रीने फक्त थोड्या धैर्याने उभे राहून समस्या सोडवायला हव्या महात्मा गांधी स्त्री स्वातंत्र्याचे पुरस्कर्ते होते. स्त्री पुरूष समानतेच्या अनुषंगाने गांधीजी म्हणतात की, स्त्री ही पुरूषाप्रमाणेच बुद्धीमान असते. गांधीजीकडे असलेला सच्चेपणा आणि सादगी स्त्रियांना चळवळीत आणण्यास अधिक महत्त्वाचा राहीला. गांधीजीच्या मते ईश्वराने स्त्री आणि पुरूषांना एक परिपूर्ण वस्तू बनविले आहे. निसर्गाच्या प्रक्रियेमध्ये दोघेही समान आहेत. भारतीय धर्म आणि संस्कृती स्त्रियांनीच टिकवीली आहे. स्त्री ही पुरूषाची सहचरणी आहे योग्यतेत ती पुरूषाबरोबर आहे त्यामुळे स्त्री-पुरूष परस्परास पुरक आहेत महात्मा गांधी यांनी मानवी जीवनाचा आदर्शच स्त्रीला मानून तिच्यावरील अबला हा कलंक दुर केला आहे. आपल्यातील आत्मशक्ती तिने जागृत केली तर ती कोणत्याही क्षेत्रात भरारी घेऊ शकते या विचारांशी गांधीजी ठाम होते या आधारेच स्त्री शिक्षण यावर व्यावहारिक दृष्टिकोनातून गांधीजी भर देतात. ते म्हणतात की, स्त्रियांना योग्य शिक्षण मिळाले पाहीजे स्त्रियांनी स्वतंत्रपणे शिक्षणाच्या स्पर्धेत उतरावे व आपले योगदान दयावे, शिक्षणामुळे स्त्रियांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होईल व त्या आत्मनिर्भर होतील त्यामुळे म. गांधी यांच्या शिक्षणविषयक विचाराला महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

निष्कर्ष :

थोडक्यात महात्मा गांधीचे विचार २१ व्या शतकामध्ये महत्वपूर्ण दिशा देणारे आहेत. स्त्रियांना मानसन्मान प्रतिष्ठा मिळाली तरच स्त्री-भ्रूण हत्या, बालविवाह, स्त्रियांवरील अन्याय दूर होण्यास मदत होईल त्यासाठी महिलांना पुरूषाबरोबरीचे स्थान संपूर्ण समाजव्यवस्थेने बहाल करणे आवश्यक आहे याकरिता महात्मा गांधीचे स्त्रियांविषयी चे विचार महत्वपूर्ण ठरतील.

संदर्भ ग्रंथ :

- बापू आणि स्त्री- सुजाता
- स्त्री शिक्षण आणि गांधी विचार- सुनीता श्रीवास्तव
- महात्मा गांधी - ना. सी. फडके चरित्र
- आधुनिक भारताचा इतिहास - सुमन वैद्य, शांता कोठेकर, साई प्रकाशन, नागपूर
- www.gandhivichar.com